**Csoóri Sándor**

# Vásznat betöltő arcok

(Film Színház Muzsika 1970. július 18.)

Sokféle műfaj hidegét és melegét ismerem már. Légköri nyomásuk súlyát szintén. Így aztán túlzás nélkül állíthatom, hogy sem a versírás, sem a próza, sőt még a füllesztőnek ítélt társadalomrajzaim se hoztak fölém annyi sötétséget, mint az a három film – *Tízezer nap, Feldobott kő, Ítélet* – amelyhez eddig közöm volt. Három film: három, évekig elhúzódó háború.

S hogy mégsem panaszkodom, egyedüli oka az, hogy írói s baráti elkötelezettségeim közül ezt a sok sebesüléssel járó frontszolgálatot bántam meg eddig legkevésbé. Mindenekelőtt azért, mert olyan érzékeny, szigorú és hasonló törekvésű filmesekkel-rendezőkkel köthettem szövetséget, mint Kósa Ferenc és Sára Sándor. S a velük végzett munkában olyan színészekkel, mint Major Tamás, Görbe János, Koltai János, Kozák András, Bürös Gyöngyi, Molnár Tibor, Vadász Zoltán, Csíky András, George Mottoi és a Dózsát alakító Bessenyei Ferenc.

Jelentős színésznevek hallatán kinek-kinek más ugrik elsőül emlékezetébe. Néha a darab, amit játszottak; néha csak a maszk, a sötét nézőtérre kidobódó arcok fáradtsága; netán a megrendülés, amit okoztak.
Sajnos, ez utóbbi a legritkább, mert a legeszményibb.
Tapasztalatom szerint először a pletykák lépcsőházi lámpája gyullad ki egy-egy színészarc mögött. Kivel élt, kivel fut, kivel hált, kinek mit mondott valami rendkívülit utoljára. Iszákos-e, nagyképű-e, nincsenek-e ferde hajlamai és így tovább.
Amíg csak messziről ismertem színészeket, sértett ez a sorrend. Gyűlöltem a közönség vadszagra megremegő orrcimpáit. A csámcsogást országos méretekben, a letyepetyéző színvonalat. De mióta nemcsak hogy megismertem közülük jónéhányat, hanem barátként és szövetségesként dolgoztam is velük, finnyásságom elmúlt. Világért se szeretném őket ártatlannak látni, még a függöny fölgördülése utáni csendben sem. Ellenkezőleg. Sarat és záptojást rájuk! Kígyót, békát az ingük alá! Mert a színész, aki a személye körül megsűrűsödő előítéleteken is úgy képes áthatolni, hogy még csatakos ügyeit, botrányait, esendőségét is el tudja felejtetni velünk – az győz igazán. Győz, mert kiszorítja a nézőből a salakot; lecsapolja ingoványos kíváncsiságát, s azt láttatja vele, amit ő lát, amit ő akar látni.

**A** színész munkájában, mint minden művészetben, engem ez az átváltoztató erő izgatott és izgat leginkább. A játék dialektikája, miszerint a legtökéletesebb *szerepjátszás* mindig a legalaposabb *szembesítés.* A láthatóvá vált, a „kétlábon mozgó” emberábrázolás a leglláthatatlanabb dolgok fölszínre hozója.
Mindezt legközelebbről és leghosszabban Bessenyei Ferenc művészi és emberi világán belül figyelhettem meg akarva-akaratlanul is, mivelhogy heteket, hónapokat töltöttünk együtt az *Ítélet* forgatása előtt, forgatása közben, sőt utána is. A megismeréshez a szokatlan terepszemlék – dögleszto hegymászások Erdélyben, vacsorafőzések idehaza, mikor szerepe miatt neki kíméletlenül koplalnia kellett – ugyanúgy hozzájárultak, mint magáról a Dózsa alakításáról folyó viták.

Első élményem nem a színészre, inkább az emberre vonatkozott. Negyedik, ötödik találkozásunk után tudomásul kellett vennem, hogy Bessenyei olyan valaki, aki mellett csak lélekszakadva lehet élni. Mintha együttő helyében is a maratoni futás versenyzője volna. Mindent megél, mindent átereszt magán. Vagy más oldalról közelítve hozzá, olyan, aki a mézesmadzagon himbált örökélet helyett az örök élénkséget választja. Síkba terítve ki az időt, jelenetté változtatva, ami már nem, illetve még nem az. Mondanom sem kell, hogy ami ebben filozófiának látszik – adottság. Előnyeivel és veszélyeivel egyaránt.

Azt mindenkinek észre kellett vennie eddig, hogy Bessenyei igazi léptékegysége az emberi nagyság. Ő maga is abban a termékeny hitben tökéletesítette képességét, hogy testével, hangjával, indulataival magát a történelmet tudja testté, hanggá, indulattá alakítani, Galilei, Kossuth, Széchenyi, Görgey szerepében ez a meghittség nélküli nagyság hozott neki nem mindennapi sikereket.
Talán azért is várták tőle legtöbbször ugyanezt.

**M**ikor Kósa Ferenccel azon töprengtünk, hogy filmünk Dózsájának milyen mozgásteret, magatartást próbáljunk fölvázolni, olyasmiben egyeztünk meg, hogy Bessenyei ismert erényeit visszafogottá, csikorgóvá kell tennünk. Játékában egyszerre legyen jelen a szerep szerinti nagyság, az önmagát megszervező és kinyilvánító – ugyanakkor a minden szerepen túli emberi esettség is; a burkolt, a csöndbe temetett. S e kettő közti feszültség legyen a mozgatója.
Hogy jó volt-e ez az elképzelésünk, vagy hogy miképp valósult meg a filmen, döntsék el mások. Egy bizonyos, van olyan jelenete az Ítéletnek, amelyről akár Kósa, akár Sára, akár jómagam is külső szemlélőként beszélhetünk.
Ez a jelenet Bessenyeié. Többszörösen is. Mert nemcsak a filmbeli Dózsa alakításából emelkedik ki, de életművéből is.
A nagy tárgyalás, az ítélkezés jelenetsorairól beszélek. Zápolyáék, Werbőczyék Dózsa kivégzésének módozatait tárgyalják. A tüzes trónt, a vaskoronát, a fölnégyeltetést, a fölfalatást, táncot és éneket. Mindezt Dózsa jelenlétében. Kósa és Sára megegyeztek, hogy – ha hosszan kitartott ütemekkel is – fölváltva mutatják fönt Zápolyáékat s lent Dózsát. Felvétel közben azonban fölrobbant ez a terv. Bessenyei az átélés olyan szélsőséges, pattanásig feszült állapotába jutott, hogy Sára egyszerűen rátapadt a felvevőgépével. A hangjával, a testével, a kiterjedésével játszó Bessenyei ezúttal teljesen néma volt. Egyetlen s végleges arccá tisztult. Feje, ha mozdult, már a halálhoz ért. Szeme teli volt riadtsággal, de sötét, fekete kövekkel is. Megtörhetetlen kövekkel. Már nem Dózsa nézett velük, már nem Bessenyei, hanem mi néztünk, akik bukások és forradalmak feszültségét éljük századok óta. A sarokba szoruló történelem nézett egyetlen ember szemével, nem is azért, hogy lásson, hanem hogy őt láthassák. Lássák, és ne felejtsék!

Bessenyei ebben a jelenetben éli, szenvedi végig, amit a film még csak jelzésszerűen sem ábrázolhat: Dózsa valóságos tűzhalálát. Játéka attól hiteles, hogy a játék tagadása. Attól megrendítő, hogy összefoglalás. Vásznat betöltő arca, mint a magyar történelem látlelete. Dokumentuma.
S mi még?
Olyasmi, amiről az embernek nem szavai, inkább csak elborulásai vannak. Sebei, ragyogása.